

УДК 316.346.2:303.4.02

ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СОЦІОЛОГІЇ: СПРОБА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

О. І. Харченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна,
akh_univ@mail.ru*

Статтю присвячено розгляду актуальних питань соціології гендеру, які виникають унаслідок мультипарадигмальності теоретико-методологічних основ цієї науки. По-перше, в ній проаналізовано співвідношення понять: стать, гендер, гендерний підхід, гендерні дослідження. По-друге, охарактеризовано процес появи та становлення гендерних досліджень, як на заході, так і на теренах країн СНД. По-третє, запропоновані підстави для диференціації досліджень, що здійснюються з використанням понятійного апарату соціології гендеру.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, гендерний підхід, стать.

Гендер у контексті суспільних відносин, поряд з віком, етнічністю, расовою приналежністю, є одним з головних факторів, які задають спосіб суспільної стратифікації, визначаючи місце тієї чи іншої суспільної групи в соціальній ієрархії, можливості та стратегії її суспільної самореалізації. З огляду на це, необхідним є всебічне дослідження гендерного порядку суспільства, виявлення механізмів його творення та відтворення з метою ліквідації суспільних дискримінаційних практик по відношенню до представників груп з різною гендерною ідентичністю. Мета статті – охарактеризувати гендерний підхід та проаналізувати дослідження, що проводять з використанням понятійного апарату соціології гендер, з ціллю їх диференціації.

Гендер VS стать

Необхідно конкретизувати, що таке *гендер* і чим він відрізняється від *статі*. У перших роботах соціологів, які намагалися розділити ці поняття, можна знайти визначення гендеру через статусні позиції індивіда. Якщо стать розглядалася як приписаний статус, то гендер пов'язувався із впливом культури та соціальних факторів, тому визначався як статус набутий. У процесі соціалізації людина засвоює, якими якостями вона має володіти відповідно до своєї статі і якою повинна бути її поведінка [1]. Іншим популярним визначенням відмінностей статі та гендеру стала інтерпретація першого як феномену біологічного, а другого як соціального конструкту.

Загалом можна говорити про те, що не існує єдиного визначення гендеру. Дослідники, залежно від своєї пізнавальної позиції, притримуються різних поглядів.

М. Кімел вважає гендер відношенням осіб з приводу їхньої статевої приналежності: “Ми постійно і активно визначаємо що означає бути чоловіком та жінкою у

наших повсякденних практиках” [2, с. 177]. На думку дослідника гендер виявляється на декількох рівнях: на рівні ідентичності, на рівні взаємодії, на рівні інститутів, які є гендеризованими та відтворюють нерівність статей [2, с. 177–178].

Ф.Тейлор стверджує, що гендер – це базова категорія, через яку індивіди сприймають навколишній світ та своє місце у ньому. Дослідниці ж Е. А. Здравомислова та А. А. Темкіна пропонують розглядати гендер як соціальний конструкт, в основі якого лежить три групи характеристик: біологічна стать, статеворольові стереотипи, що розповсюджені у тому чи іншому суспільстві, та гендерний дисплей [3, с.84]. Важливими у цьому підході є не тільки достатньо цілісне бачення гендеру, але й виділення гендеру як виміру соціальних відносин, який є характерним для певної культури. Вперше про це наприкінці 20-х років ХХ століття зазначила антрополог М.Мід, коли, досліджуючи племена Океанії, виявила відмінності у нормативних приписах суспільної поведінки чоловіків та жінок від усталених на той час в Європі, що загалом і дало підставу говорити про соціальну, а не біологічну детермінацію суспільних відносин та положення представників статевих груп.

На сьогодні ми маємо говорити вже не тільки про відмінності між континентами або країнами, але і про відмінності всередині них, оскільки сучасні суспільства є мультикультурними та багатонаціональними, що забезпечує різноманітність гендерних проявів. Приписи і їх виконання, що відповідають маскулінності та фемінності, можуть відрізнятися для різних культурних, етнічних, релігійних і вікових груп, різних суспільних класів, осіб з різним місцем проживання тощо. О. В. Рябов визначає це як “контекстуальність” та “гетерогенність” гендеру, тобто наявність множин маскулінностей і фемінностей, що залежать від соціальних та історичних факторів [5, с. 33]. Дослідник виділяє і такі властивості гендеру як референтність та потестарність.

Референтність передбачає врахування такої риси гендерного дискурсу, як бінарність кодування чоловічого та жіночого. Дихотомізація та розрізнення складає сутність поняття гендеру, а “гендерна дихотомія” є одним із базових принципів сприйняття гендерних відмінностей. Але гендерний дискурс не просто поляризує чоловіче та жіноче, але й ієрархізує їх, визначаючи у статі таку характеристику як потестарність (роль у відношеннях влади та підкорення).

Спробу визначення гендера з точки зору його місця в системі соціологічного знання здійснює російська дослідниця О. Ключко. Вона означає гендер як категоріальну вказівку на сукупність постмодерністських, феміністських, конструктивістських теорій та практик у розгляді проблем, пов’язаних із соціокультурними аспектами статевої приналежності людини [6, с. 44]. Таким чином гендер постає у неї дослідницькою позицією, методологічним підходом.

Гендерні дослідження

Вчені – соціологи, які працюють у руслі гендерного підходу, досліджують різноаспектність впливу гендеру на існування та конструювання соціальної реальності, як на макро-, мезо-, так і на мікро рівні [7]. У фокусі цих досліджень знаходяться способи та механізми конструювання гендерної ідентичності (у сім’ї, ЗМІ, різних професійних, вікових, етнічних групах) її нестабільності та варіативності, сприйняття та інтерпретації існуючих відмінностей між жінками та чоловіками, розподіл влади

між ними у певному соціокультурному середовищі, пошук альтернативних сценаріїв взаємовідносин між статями.

На наш погляд, влучно визначає гендерні дослідження російська дослідниця О.Ключко як міждисциплінарну галузь знань, що досліджує соціокультурний процес формування суспільством “чоловічого” та “жіночого” та сам результат цього процесу – соціальний конструкт статі [6, с.7].

Початок інституціоналізації гендерних досліджень датується 50-ми роками ХХ ст. У 1958 році, після низки досліджень статевої ідентичності, психолог Р.Столлер, водить в науковий обіг поняття “гендер”, визначаючи його як соціальні прояви приналежності до статі чи “соціальна стать”. На наш погляд, ця подія не набула б широкого, міждисциплінарного, наукового резонансу, якби не збіглася за часом з початком другої хвилі фемінізму (1960-ті – 1980-ті), основними цілями якої були подолання трудової дискримінації, отримання права на здійснення абортів та подолання міфів щодо місця та ролі жінки у суспільстві. Ідеї Р. Столлера, Г. Рубін (1947 р. – робота “Обмін жінками”), були підхоплені та підтримані активістами руху.

Однак про появу саме гендерних досліджень можна говорити не одразу. Гендерні дослідження спочатку набувають вигляду “women studies” (жіночих студій), які акцентують свою увагу на становищі жінок у суспільстві. Відбувається боротьба з біологічним детермінізмом, який панує в наукових колах і вважається основою гендерної диференціації, здійснюються спроби доведення унікальності жіночих практик та їх переваг над чоловіками. Розвивається феміністська критика андроцентричних засад гуманітарних наук, розробляється феміністська методологія. Ось що пише про цей період сучасна дослідниця О. Кісь: “Первісно ґрунтуючись на епістемологічній критиці андроцентризму наукової думки (який мав місце у працях описового та теоретичного характеру, на мовленнєвому рівні тощо), “жіночі студії” згодом спрямували свої зусилля на проведення спеціальних досліджень різних форм вияву “жіночого компонента”, його місця, ролі, значення у всіх сферах життєдіяльності: у соціальних структурах та процесах, у світогляді, господарсько-виробничій сфері, мистецтві, літературі і т.д.” [8].

Але повноцінними гендерними дослідженнями ці студії назвати ще не можна, оскільки вони акцентують увагу лише на жіночому досвіді.

У 80-ті роки намічається перехід від аналізу патріархату і специфічного жіночого досвіду до аналізу гендерної системи, від акценту на “додавання жіночого фактора” до аналізу того, як гендер існує, конструюється і відтворюється в усіх соціальних процесах. Ілюстрацією цього твердження є поява в кінці 80-х років теорії гендерного дисплею І.Гофмана. Гендер виступає в нього як повсякденне програвання та демонстрація специфічних рис, які приписуються чоловікам та жінкам [9, с.69–77].

Гендерні дослідження на теренах пострадянського простору були започатковані пізніше – у 90-х роках минулого століття (ми принципово відмежовуємо гендерні дослідження від “соціології статі”, яка почала розвиватися у СРСР з 1970-х). Вони виникли не через “природну” необхідність боротьби жінок або чоловіків за свої права, як то було на заході, адже у Радянському Союзі такого “не могло бути”, а були привнесені штучно, мали “наздоганяючий” характер, інвестувалися міжнародними фондами, брали за основу літературу та запозичували теоретико-методологічні підходи західних

колег. У цей час утворилося багато дослідницьких центрів, фондів та груп, виходили профільні журнали, до навчальних програм почали вводити відповідні дисципліни. На сьогодні гендерною проблематикою займаються такі соціологи та психологи, як Т. Віноградова, В. Семенов, Л. Попова, Н. Пушкарева, Ю. Алешина, А. Волович, О. Вороніна, М. Томська, Е. Шибанова, Н. Каменецька, Е. Машкова, І. Грошев, О. Туркіна, А. Юрчак, А. Альчук, А. Киріліна, О. Рябов, С. Айвазова, З. Хоткіна, О. Здравомислова, М. Малишева та інші. Сучасна тематика гендерних досліджень присвячена здебільшого аналізу проявів, механізмів продукування та відтворення гендерної нерівності у різних сферах суспільного життя (політичній, економічній, соціальній), а також пошуку шляхів її подолання.

Але, незважаючи на такий бурхливий розвиток, значний доробок дослідників, що працюють на території СНД, до цього часу гендерні дослідження не визнаються у широких академічних колах. Ставлення наукової спільноти, особливо тих науковців, які не мають стосунку до гендерних досліджень, є зазвичай скептичним, багато хто вважає проблему гендерної нерівності та конструювання гендерно - детермінованої соціальної реальності – надуманою та другорядною [10, с.129]. Певна ж частина не заперечує існування гендерного підходу, але до цього часу вбачає його у додаванні до досліджень жіночої проблематики, як це було за часів активного розвитку “жіночих студій” [11].

Серед дослідників, що займаються питаннями гендеру також немає одностайності. Вони, займаючи позиції від радикальних фемінізму та маскулінізму, до поміркованого балансу, по-різному визначають теоретичні та методологічні основи гендерних пошуків. Як результат у академічному дискурсі з’являється багато досліджень, що мають у своїй назві “термін” гендер, але не є по суті такими.

Гендерні та “псевдогендерні” дослідження

Ми здійснили аналіз соціологічних досліджень, які проводять з використанням понятійного апарату гендерного підходу для того, щоб розмежувати два основні їх типи: “псевдогендерні” та “справжні”.

Перший тип – “псевдогендерні” дослідження. В них гендер використовується в значенні “стать”. Ця ознака традиційно міститься у соціально-демографічному блоці (маючи два параметри чоловік/жінка). Вона використовується в аналізі відмінностей/подібностей у поведінці, ставленні, оцінках, думках чоловіків та жінок. Фактично під цей тип потрапляють усі дослідження, результатом яких є аналіз відмінності розподілу певної ознаки серед різних гендерних груп.

На нашу думку, до цього ж типу належать дослідження, у яких гендер використовується як статистичний макропоказник. Як приклад, можна назвати, порівняльні дослідження, що проводяться такими установами як Світовий банк, Всесвітній економічний форум, ті що спрямовані на виявлення положення чоловіків та жінок у різних країнах, результати досліджень слугують підставою для побудови національних та міжнародних статистичних індексів: індекс гендерного розвитку (GDI), глобальний індекс гендерних розривів (GGGI), індекс гендерної довіри (GEM) та ін.

Другий тип – “справжні” гендерні дослідження. У цих дослідженнях гендер лежить у фокусі уваги, виступає як об’єкт дослідження, з ним пов’язана його головна проблема.

Вони спрямовані на вивчення відносин різних гендерних груп, суспільні структури та конструювання відносин, що пов'язані з гендерною приналежністю (чоловіки, жінки, бісексуали, трансгендери, бутч) гендерні відмінності у творенні повсякденних практик, ідеології, символів, образів, які виправдовують наявність гендерних відмінностей, різні моделі пояснення владних відносин, процес засвоєння та відтворення гендерних ролей, прийнятних для даного суспільства.

Дослідник може проводити гендерні дослідження як будучи на засадах гендерного підходу, так і відстоюючи позиції будь-якого іншого. У дослідженнях, де гендерний підхід є позицією суб'єкта пізнання, дослідник спирається на те, що вся соціальна реальність конструюється, а соціальні відносини відтворюються із провідною роллю гендерних детермінант. Тобто гендер, відтворюючись у повсякденних практиках, пронизує всі суспільні процеси та явища, конструює та організовує соціальний простір. У радикальному випадку така позиція може проявлятися як гендерний детермінізм.

Науковці, які працюють у межах гендерного підходу зазвичай дотримуються таких принципів:

- Не намагаються заперечити існування фізіологічних, психологічних чи соціальних відмінностей між чоловіками та жінками.
- Визнають факт відмінності не таким значним, у порівнянні з його соціальним виміром, соціальним значенням та інтерпретацією, а також системою владних відносин, що ґрунтується на цих відмінностях.
- Основою їх гендерних досліджень виступає не тільки опис відмінностей у статусах, ролях та різних аспектах життя чоловіків і жінок, а й аналіз відносин, що творяться і відтворюються через гендерні ролі та позиції.
- Застосовують гендерно чутливий інструментарій.

Запропоновані автором підстави для диференціації гендерних досліджень, не претендують на те, щоби бути визнаними універсальними, а є лише спробою впорядкувати простір дослідницьких практик наукової спільноти, яка може слугувати основою для подальших розвідок у цій царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Richardson L. W.* The Dynamics of Sex and Gender: A Sociological Perspective / L. W. Richardson. Dallas / London. 1981
2. *Киммел М.* Гендерное общество/ Пер. с англ. под ред. О. Оберемко и И. Тартаковской. М.: РОССПЭН, 2006. – 464 с.
3. *Здравомислова Е. А.* Социальная конструкция гендера и гендерная система в России / Е. А. Здравомислова, А. А. Темкина // Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям “ВАЛДАЙ–96”. М.: МЦГИ, 1997.
4. *Гіденс Е.* Соціологія / Е. Гіденс. – Київ: Основи: 1999. – 722 с.
5. *Рябов О. В.* “Россия-Матюшка”: Национализм, гендер и война в России XX века / О. В. Рябов. Штутгарт; Ганновер, 2007.
6. *Методология гендерных исследований: современное состояние и актуальные проблемы: монография / О. И. Ключко; МГУ им. Н.П. Огарева – Саранск: Тип. “Рузаевский печатник”, 2008. – 208 с.*

7. *Клецина И.* Психология гендерных отношений (Программа курса) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://giacgender.narod.ru/n4p1.htm> (Перевірено 15.04.2011)
8. *Кісь О.* Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. Смоляр. Одеса: АстроПринт, 1999. 440 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um4-5/Retsenziji/7-KIS%20Oksana.htm> – (Перевірено 15.04.2011)
9. *Goffman E.* Gender Display / E. Goffman // Studies in the Anthropology of Visual Communication. 1976. – N 3. – P. 69–77
10. *Губа К.* Mainstreaming гендер на страницах академических журналов / К. Губа // Гендерные исследования. – 2009. – № 19. С 129 – 144.
11. *Шнырова О.* Проблемы восприятия гендерных исследований в академической среде – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.a-z.ru/women_cd1/html/pol_gender_cultura_m2000_ge.htm – (Перевірено 15.04.2011)

GENDER RESEARCHES IN SOCIOLOGY: ATTEMPT OF DIFFERENTIATION

O. Kharchenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrs`ka str. 60, Kyiv, 01033, Ukraine,
akh_univ@mail.ru*

The article is devoted to actual questions of sociology of gender consideration. That questions appears as a result multiparadigm character of theoretical and methodological bases of sociology. Firstly, the relationships between the following notions were analyzed: sex, gender, gender approach, gender research. Secondly, the author defines the process of gender researches in western and CIS countries appearing and establishment. Thirdly, proposes the bases of gender researches differentiation.

Key words: gender, gender research, gender approach, sex

ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОЦИОЛОГИИ: ПОПЫТКА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ

Е. И. Харченко

*Национальный университет имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская 60, Киев, 01033, Украина,
akh_univ@mail.ru*

Статья посвящена рассмотрению актуальных вопросов социологии гендера, которые возникают, как следствие мультипарадигмальности теоретико-методологических основ данной науки. Во-первых, в ней проанализировано соотношение понятий: пол, гендер, гендерный подход, гендерные исследования. Во-вторых, охарактеризован процесс

появления и становления гендерных исследований, как на западе, так и на территории стран СНГ. В-третьих, предложены основы дифференциации исследований, которые осуществляются с использованием понятийного аппарата социологии гендера.

Ключевые слова: гендер, гендерные исследования, гендерный подход, пол.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2011

Прийнята до друку 11.06.2011